

УДК 340.11

М. Г. Хаустова,

канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті обґрунтовано, що для більш поглибленого пізнання права в умовах глобалізаційних процесів важливе значення має виявлення основних тенденцій його розвитку. Це дозволяє з'ясувати сучасний стан права, окреслити загальний напрямок його розвитку в майбутньому.

Ключові слова: глобалізація, універсалізація права, уніфікація права, принципи права, судовий прецедент, наднаціональність, регіоналізація, децентралізація.

Глобалізація, як об'єктивний процес, детермінує кардинальні зміни базових засад у житті суспільства. Її яскраві правові прояви простежуються у змінах не тільки змісту основних правових понять, категорій, а й у їх функціональному призначенні, зумовлюючи в кінцевому підсумку трансформацію нормативного, суб'єктивного, інтелектуально-психологічного, діяльного й результативного складників правових систем сучасного юридичного світу.

У юридичній науковій літературі правильно із цього приводу підкреслюється, що глобалізація суттєво впливає «на трансформацію, зміну й модер-

нізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному і внутрішньодержавному рівнях, стимулює, прискорює й поновлює процеси універсалізації в галузі права» [16, с. 38].

Для більш поглибленого й багатостороннього пізнання права в умовах наростаючого процесу глобалізації світу важливе значення мають розгляд і виявлення основних тенденцій його розвитку. Акцентування уваги на цій стороні правової матерії дозволяє чітко визначити не тільки її стан у період сьогодення, а й перспективи і загальний напрямок розвитку

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

права в майбутньому, побачити його не тільки у статичі, а й у динаміці.

1. Серед тенденцій глобального й регіонального рівнів слід виокремити перш за все *тенденцію універсалізації й уніфікації права*. Передумовою зближення правового регулювання слід вважати широку інтернаціоналізацію у найрізноманітніших сферах життєдіяльності людей [1, с. 14]. У підґрунті виникнення й посилення цієї, а також інших подібних їй тенденцій, на думку М. М. Марченка, знаходиться об'єктивний процес інтеграції світової економіки, фінансів, засобів зв'язку, масової інформації та інших засобів і царин життя суспільства, що, звичайно, відбулося як на еволюції права в цілому, так і на тенденціях його подальшого розвитку. Однак, незважаючи на те, що універсалізація й уніфікація права простежуються практично на всіх історичних етапах еволюційного розвитку державно-правової матерії, в умовах глобалізації вони виявляються найбільш яскраво і мають скоріше не еволюційний, а вибуховий, революційний характер [13, с. 279, 280].

Унаслідок цього сам процес глобалізації не випадково характеризується іноді як «макромасштабний, багатоплановий», хоча і «внутрішньо суперечливий процес нарощування загального в

елементах світових економічної, соціальної та правової системи» [3, с. 83].

Як відзначається багатьма дослідниками, *універсалізація права*, яка проявляється в прагненні виробити загальні, всеосяжні підходи до права, та його *уніфікація*, що означає введення до правових систем держав одноманітних норм, – явища не нові в державно-правовому житті різних країн. Аналізуючи цю проблему, В. С. Нерсисянц відзначав, що за всі особливості національних систем, право, по суті, становить собою історію його все більшої універсалізації й уніфікації, історію просування до все більш глобального права, і такі історично прогресуючі властивості й характеристики права, що розвивається, знаходять своє вираження, закріплення і здійснення як в окремих національно-державних системах права, так і в міжнародному праві [16, с. 40].

Універсалізація національного права, на думку багатьох фахівців, може мати як об'єктивний, так і цілеспрямований характер. *Перший* відбиває сучасний стан суспільного розвитку, що полягає у взаємозалежності і взаємодії українського й міжнародного права. Що стосується *другого*, то він є продуманим запланованим процесом, для реалізації якого необхідно використовувати конкретні кроки,

способи і прийоми, серед яких І. І. Лукашук та С. В. Полєніна називають рецепцію, гармонізацію, уніфікацію, стандартизацію та ін. [9, с. 44]. Ю. О. Тихомиров, досліджуючи це питання, вказані способи й методи називає «форми», «канали інтелектуального впливу», що забезпечують курс держав на зближення законодавств [Див.: 4, с. 78, 79; 20, с. 184].

2. Зростання ролі права в удосконаленні управління соціальними процесами знаходить свій прояв також у *розширенні й поглибленні правового регулювання, появи нових галузей, підгалузей та інститутів права*. Ця тенденція, зумовлена посиленням приватноправових засад у правовому впорядкуванні суспільних відносин, ускладненням предмета правової регламентації, є характерною як для України, так і для всього світу. Розширення царини правового регламентування пов'язується з поширенням дії права як на зовсім нові сфери соціальної дійсності, так і на ті з них, що не перебували в полі зору вітчизняного законодавця. З'явилися нові галузі, інститути права й законодавства – інформаційного, космічного, транспортного, соціального, про навколишнє природне середовище, про науку й техніку, про енергетику, про охорону здоров'я тощо.

Як відзначає А. С. Піголкін, поглиблення правового регулювання – це головний магістральний шлях розвитку сучасного законодавства [18, с. 20]. Підґрунтя глобальної юридизації суспільних відносин становлять насамперед процеси правової модернізації, які можна розглядати в різних аспектах, – інституціональному, правотворчому (що полягає у зближенні правових систем сучасності), правореалізаційному (де особливий інтерес викликає формування наднаціональних юрисдикційних органів) в аспекті затвердження нової правової ідеології, нового типу правосвідомості і правової культури (що виражається в уніфікації правових цінностей і зближенні фундаментальних характеристик національних правових культур) та ін.

Зрощення глобалізацій різних якісних напрямків у сучасних умовах призвело до появи унікальних у своїй основі юридичних інститутів. Ідеться про такі феномени, як «Інтернет-право», «право Макдональдса» та ін. («право Макдональдса» – стандартизовані правові конструкції, які були вироблені в надрах крупних транснаціональних корпорацій).

3. Ускладнення всіх сторін суспільного життя людства на початку ХХІ ст. викликало *активну*

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

політизацію суспільства, його соціальних інститутів, у тому числі і правових. Як на державному, так і на наддержавному рівні зростає роль публічного права. За останнє десятиліття українське конституційне право оновилося повністю, його предмет суттєво розширився і ця тенденція триває. Кардинальні зміни торкнулися й виборчого права, діяльності представницьких органів влади, законодавчо забезпечується багатопартійність, політичний та ідеологічний плюралізм, гласність, існування опозиції, свободи слова. Опосередкування правовими нормами більш широкого спектру політичних відносин у державі й на міжнародній арені свідчить про тенденцію політизації права й появи низки нових проблем. На особливу увагу заслуговують системні взаємозв'язки між правовою глобалізацією й конституціоналізацією правопорядку, що в найбільш загальному вигляді виражається в інтернаціоналізації сучасного конституціоналізму, з одного боку, й конституціоналізації самих процесів юридизації соціальної дійсності – з другого. Розкриття змісту і з'ясування суті цих зв'язків і залежностей – є запорука чіткого бачення перспектив формування єдиного світового правопорядку, місця України у відповідних процесах правової глобалізації.

4. Як свідчить аналіз нормативно-правових документів, що приймаються на міждержавному й наддержавному рівнях, поряд з тенденцією універсалізації й уніфікації права в умовах глобалізації все яскравіше виявляється *тенденція більш широкого формування й активнішого використання принципів права як регулятора суспільних відносин*. У системі регулятивних засобів принципи права відіграють усе важливішу й активнішу роль. Особливо це стосується принципів права, що використовуються на глобальному й регіональному рівнях [7, с. 255, 256]. Маючи безпосереднім предметом свого впорядкування перш за все відносини, що виникають між державами, між державами й транснаціональними корпораціями та іншими інститутами, так чи інакше причетними до процесу глобалізації, принципи права не тільки створюють підвалини механізму правового регулювання на глобальному й регіональному рівнях, а й відчутно впливають як на характер, так і на шляхи розвитку відповідної правової матерії.

5. Поруч з названими тенденціями на глобальному й регіональному рівнях у різних формах виявляються й інші. Зокрема, звертає на себе увагу *тенденція посилення ролі і значення судового права, а разом з ним і його джерел у виді прецеденту й су-*

дової практики. У наукових юридичних джерелах закріплюється: оскільки з розвитком процесу глобалізації «право стає все складнішою системою», а «передбачити все в законах неможливо, ... неминуче підвищується роль судової практики у вирішенні низки питань» [10, с. 113].

Це стосується не тільки системи загального (англосаксонського) права, де традиційно право, яке породжується судами, а разом з тим і джерела цього права у виді прецеденту відіграють важливу роль. Зазначена тенденція виявляється також і в інших правових сім'ях і національних правових системах, включаючи романо-германське право [15, с. 236], де в більшості країн, що належать до континентальної правової сім'ї, судове право, як свідчить практика, існує у виді прецеденту фактично, але не визнається офіційно, формально-юридично [Див.: 25– 27].

Сьогодні визначилася яскраво виражена тенденція фактичного, а також частково і юридичного визнання прецеденту як джерела романо-германського права, причому не тільки на рівні національно-правових систем, а й у масштабі загальноєвропейського права, точніше, права Європейського Союзу в цілому.

Таким чином, роль судової практики підвищується в тих країнах романо-германської правової

сім'ї, які є членами Європейських Співтовариств. Це пов'язано з тим, що в ЄС рішення Європейського суду с прав людини визнані як маючі прецедентний характер, а їх статус – найважливішими джерелами європейського права. Оскільки останнє вважається складовою частиною національного права країн – членів ЄС, рішення цього Суду суттєво впливають на національні правові системи.

6. Серед загальних тенденцій розвитку права в умовах глобалізації все чіткіше виокремлюються також інші, як-то *тенденція розширення юридичного сектора, який стосується прав людини і громадянина, або тенденція гуманізація права*. Аналіз законодавства, прийнятого після другої світової війни й особливо наприкінці ХХ ст., свідчить, що ця тенденція значною мірою виявляється як на національному, так і на глобальному й регіональному рівнях [13, с. 289].

На початку 3-го тисячоліття гуманізація права постає необхідним, нагальним і водночас суперечливим процесом, прагненням суспільства забезпечити себе й майбутні покоління від ускладнених процесів соціалізації й індивідуалізації, негативних наслідків глобалізації й інтернаціоналізації, спробою знайти шляхи перманентного стану відчуження людини від влади і права, влас-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ності.

Світова тенденція гуманізації підсилюється й у національному праві та законодавстві. Гуманізація українського права фактично розпочалася з антропологічного повороту, започаткованого прийняттям нової Конституції, яка проголосила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3) і визнала пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими. Зважаючи на юридичні властивості Конституції як Основного Закону держави у правовій системі України розпочався процес гуманізації всіх її елементів. Для нас важливим є той факт, що в центр усього правопорядку поставлено людину, далі інститути громадянського суспільства, а вже потім держави. Із прийняттям нової Конституції значно розширилися конституційні права та свободи людини і громадянина, були закладені підвалини правової охорони приватного життя і встановлені основні напрямки відповідного законодавчого регулювання.

Україна у своєму законодавстві враховує сформовані у ХХ ст. міжнародні стандарти прав людини, закріплені в Загальній декларації прав людини, пактах про політичні, цивільні, економічні, соціальні й культурні

права, міжнародних конвенціях про захист тих чи інших категорій громадян (дітей, жінок та ін.). Приєднання України до Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини та протоколів до неї, визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини (особливо з питань тлумачення й застосування вказаної Конвенції і протоколів до неї) ставить перед українською державою завдання подальшого вдосконалювання законодавства з врахуванням прецедентного права Ради Європи.

7. Подальше посилення впливу міжнародного права на національне право. Найважливішим напрямом дії глобалізаційних процесів на національну правову систему є зміна співвідношення міжнародного і національного права.

Перед міжнародним правом періоду глобалізації постає низка нових завдань, вирішення яких вимагає застосування нових способів і підходів у взаємовідносинах між державами й міжнародними організаціями, перш за все подальшої правової інтеграції в різних царинах суспільного життя, що зумовлює активізацію взаємозв'язку і взаємозалежності правових систем. За сучасних умов міжнародне право не може обмежуватися лише впорядкуванням міждержавних відносин, а стає найважливішим інструмен-

том універсалізації національного права [14, с. 269, 270]. Вплив міжнародного права на національне здійснюється шляхом безпосереднього застосування принципів і норм, а також прецедентів міжнародного права в рамках національного права. Такий вплив відбувається і шляхом приведення у відповідність до встановлених міжнародних стандартів правових норм національного права. Це ставить на порядок денний вдосконалення законодавчої бази матеріального і процесуального права в рамках національної правової системи.

За умов глобалізації на зміну примату національного права фактично прийшов примат права міжнародного. Якщо раніше участь національних держав у формуванні міжнародного права була більш визначною, то за сучасних умов державам частіше доводиться зважати на вже прийняті норми міжнародного права. В епоху глобалізації необхідність визнання примату міжнародного права пов'язується із загальними проблемами, що стоять перед людством і потребують мобілізації можливостей і зусиль усієї світової спільноти щодо їх розв'язання [2, с. 107, 108].

Слід також відзначити, що динаміка співвідношення міжнародного й національного права свідчить про поширення сфери регламентації міжнародного пра-

ва перш за все за рахунок залучення до його орбіти нових напрямків, пов'язаних з міжнародним співробітництвом. Крім того, поширюється царина так званого спільного впорядкування суспільних відносин нормами міжнародного й вітчизняного права, прикладом чого є регулювання таких важливих сфер, як права людини, екологія, міжнародне приватне право, що регламентує економічну співпрацю.

Як бачимо, норми міжнародного права все глибше проникають у структуру української правової системи завдяки всеосяжній інтеграції й діяльності держав у національних (регіональних) і міжнародних організаціях і структурах [12, с. 62, 63]. Вивчення проблеми взаємодії міжнародного й українського права є важливим стосовно права різних держав. Взаємозалежність і взаємодія міжнародного й національного права віддзеркалюють сучасну об'єктивну реальність. Вони зумовлені нагальною потребою співіснування і взаємодії світової спільноти.

8. Тенденція більш помітного вторгнення публічного права у сферу приватного права, поступового стирання кордонів між публічним та приватним правом. У наукових правових джерелах із цього приводу закріплюється, що за умов глобалізації «все більше розширюється поєднання

приватноправових і публічно-правових методів регулювання» у різних галузях права. Що стосується системи права України, Росії та інших держав, цю тенденцію позначають «як стирання кордонів між приватним і публічним правом», а щодо до системи законодавства – «як нарощування комплексного нормативного регулювання суспільних відносин» [13, с. 290].

9. *Зростання впливу регіонального права на національну правову систему.* Як 2 основні тенденції розвитку соціуму за сучасних умов називають глобалізацію й регіоналізацію. Незважаючи на їх різний зміст, погодитися з тим, що вони суперечать одна одній не можна.

Регіоналізація – це прояв інтеграційних процесів, у рамках яких найбільшою мірою беруться до уваги особливості і специфіка функціонування різних цивілізаційних спільнот. Урахування цивілізаційно-культурних традицій і цінностей, історичної долі, економічних чинників зростання конкретних спільнот надає можливості інтегрувати потенціал їх національних правових систем у рамках єдиного регіонального об'єднання. На сучасній політичній і правовій карті світу виникла низка утворень та об'єднань, у межах яких ідея регіоналізації й регіонального права набула реального втілення (ЄС, СНД,

ЄврАзЕС, ОХАДА, МЕРКОСУР та ін.).

10. Однею з характерних рис розвитку правового регулювання в сучасному світі є *тенденція до децентралізації тако-го впорядкування*, що виражається в перерозподілі ролі й обсягу загальнодержавного й місцевого законодавства.

11. *На підставі горизонтальної і вертикальної взаємодії правових систем сучасних держав, формується так зване «глобальне право».* Перша виражається в тому, що всі відомі основні правові сім'ї зближуються деякими своїми параметрами – джерелами права, правовою культурою, юридичною технікою, термінологією та ін. Друга виявляється у взаємовпливі внутрішнього права держав і міжнародного права.

У глобальній правовій системі, що формується, виникають ще 2 важливих компоненти, щодо правової природи яких точиться полеміка, – право транснаціональне й наднаціональне. На думку науковців, загальний зміст концепції *транснаціонального права* полягає в тому, що учасники міжнародних відносин (головним чином багатонаціональні підприємства, транснаціональні банки) самі виробляють норми поведінки, які перебувають за рамками як внутрішнього, так і міжнародного права. Прикладом

можуть бути уніфіковані правила, розроблені Міжнародною торговельною палатою для міжбанківських операцій; сюди також варто додати процесуальні, колізійні норми та ін. [21, с. 416].

Наднаціональне право впорядковує переважно відносини, які не регулюються ні внутрішнім, ні міжнародним правом, а вироблені ним норми виходять за межі як національного, так і міжнародного права, оскільки суспільні відносини, що регламентуються цими нормами, ними не охоплюються. Разом із тим наднаціональне право – це особлива сфера правової регламентації, яка включає як публічно-правові, так і приватноправові відносини, у межах якої взаємодіють суб'єкти національного й міжнародного права. Суб'єктами наднаціонального права виступають особи як приватні (індивіди та юридичні особи), так і публічні (держави, міжнародні організації).

Регіональне право теж має наднаціональний характер у масштабах відповідного регіону, що властиво діяльності більшості регіональних організацій та об'єднань. Європейський Союз на підставі Лісабонського договору отримав міжнародну правосуб'єктність. Це означає, що він виступає повноправним суб'єктом міжнародних відносин щодо здійснення зовнішньополітичної діяльності ЄС. Крім того,

він має право законотворчої діяльності, завдяки якій розробляє правові норми в межах регламентів і директив, що мають право прямої дії на території своїх держав-членів.

Попри те, що питання формування глобальної правової системи на підставі наднаціонального права сприймається дослідниками неоднозначно, релігії сьогодення демонструють становлення останньої. Це не означає, що з появою глобальної, наднаціональної правової системи повинна зменшуватися функціональна цінність національних і міжнародних правових систем.

Наднаціональне право, на відміну від національного, регламентує суспільні відносини не в рамках окремо взятого регіону, а в масштабах всього світу, включаючи різні регіони. Головне функціональне призначення феномену наднаціональності полягає в однаковому регулюванні різних сфер життя суспільства. Це означає, що наднаціональність не виступає самоціллю, а є ефективним інструментом у мобілізації сил і засобів, якими оперують окремі національні правові системи у вирішенні нагальних питань, що стосуються інтересів не тільки однієї держави. Так, однакове регулювання сфери міжнародної торгівлі є пріоритетним функціональним призначенням Міжнародного валютного фонду

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

і Всесвітнього банку. У своїх вимогах держави-члени цих організацій ставлять чіткі умови, спрямовані на дотримання цієї найважливішої вимоги.

12. Свої якісні детермінанти права глобалізація сучасного типу має і в організаційному елементі правових систем сучасності. Іде, зокрема, про *інтернаціоналізацію інститутів юридичної освіти*, а також про технократизацію правотворчого і правозастосовчого процесів.

13. Детермінує трансформацію організаційного елемента правових систем сучасності і *поступовий розвиток інформаційного суспільства*. Процес правотворчості і правозастосування в сучасних умовах якісно наповнюється новими технологічними можливостями. Приміром, офіційне опублікування нормативно-правових актів у низці європейських країн набуло інтерактивні якості [*Визнають джерелами офіційної публікації інтернет-ресурси, зокрема, такі держави, як Франція, Бельгія, Республіка Беларусь*], Вищий Арбітражний Суд РФ на власному сайті надає можливість користувачам подавати скарги через Інтернет, а також спостерігати (в запису) відповідні судові засідання [6, с. 147].

14. Вагомо впливає *глобалізація* й на, здавалося б, раніше *непорухливі засади національно-*

правової організації суспільства – на теорію і практику інституту державного суверенітету [24]. За висловом Ж.-Б. Обі, «глобалізація наносить йому рану в саме серце» [23].

Не слід перебільшувати значення глобалізації й недооцінювати роль державного суверенітету в умовах сучасності. На думку Р. Х. Макуєва, виклики глобалізації підсилюють роль правової сторони суверенітету [11, с. 23]. Як слушно зауважує І. В. Яковюк, сам термін «наддержавна» зберігає лише за тієї обставини, коли її члени зберігають статус суверенної держави [22, с. 12].

Щоб держава залишалася суверенною, принципово важливо зберегти за нею право реалізації певних основоположних суверенних прав незалежно від того, яку частку від загальної маси останніх вони становлять. До таких прав слід віднести передовсім права, що забезпечують економічну самостійність держави (на збирання податків і зборів, на енергетичні ресурси, на розробку природних ресурсів та управління ними), а також суверенне право на визначення своєї компетенції, здійснення примусу і проведення самостійної зовнішньої політики. На підтвердження цього можна навести ситуацію з Європейським Союзом: попри передачу (делегуван-

ня) права реалізації наднаціональним інститутам значної кількості суверенних прав, держави – члени ЄС залишаються незалежними (самостійними), оскільки зберігають за собою реалізацію перелічених вище прав, а ці кроки сприяють останній, зокрема, здійсненню права на укладення міжнародних договорів [8, с. 262] і вступ до міждержавних союзів.

Європейський Союз, у свою чергу, незважаючи на концентрацію у своїх руках значних повноважень, не може здійснити верховенство влади в межах власної території, бо він суттєво обмежений у питанні формування свого бюджету і не в змозі забезпечити реалізацію прийнятих ним рішень, інакше як через звернення до органів влади держав – членів ЄС [5, с. 139].

Водночас підкреслимо, що вища влада не вправі відмовитися від своєї незалежності на користь інших держав чи міждержавних союзів, як і не має права поставити будь-яку іншу владу вище за себе [5, с. 140]. Це означало б забрати у себе верховенство й передати його комусь іншому, на що вона, звичайно, не має права, оскільки це було б порушенням прав народу як джерела влади, який створив її саме для забезпечення своєї суверенності, а не для того, щоб створена ним влада підкорила

народ чужій волі і владі.

Отже, незважаючи на різні підходи науковців до порушеного питання, на сьогодні державні суверенітети учасників світового юридичного товариства ще здатні відповідати глобалізаційним викликам. Прикладом цього може бути негативне голосування у 2005 р. громадян Франції та Нідерландів на референдумі з питання прийняття загальноєвропейської Конституції. Таким чином, для громадянської спільноти відповідних держав максимі національної ідентичності виявилися переконливішими всіх разом узятих «медяників» європейської інтеграційної машини [6, с. 150].

Підсумовуючи викладене, можемо стверджувати, що в умовах глобалізації відбувається становлення «універсальної» правової системи, в якій міжнародне право й національні правові системи стають багаторівневими галузями й інститутами, а об'єктом регулювання – вся соціальна система людської цивілізації. Прикладом цього може бути феномен права Всесвітньої торговельної організації (ВТО), яка на сьогодні становить собою серцевину галузі глобального права, а в потенціалі регулює всю сферу світової торгівлі.

Як бачимо, глобалізація на рівні взаємовідносин національних правових систем активно

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

впливає на право, що призводить до посилення їх взаємозалежності й загострює проблеми світового (глобального) правопорядку, а на рівні методології актуалізує пошуки нової методології права. Під впливом глобаліза-

ції відбуваються внутрішні зміни у праві: змінюється сутність права не тільки на національному, а й на наддержавному, глобальному рівні, а також його зміст, цілі, завдання, призначення і джерела (форми) права.

Список літератури: 1. Бахин С. В. Сотрудничество государств по сближению национальных правовых систем (унификация и гармонизация права): автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-р юрид. наук: 12.00.10 / С. В. Бахин. – СПб., 2003. – 48 с. 2. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бірюков Руслан Миколайович. – О., 2011. – 205 с. 3. Быкова Е. В. Современные процессы сближения и размежевания основных правовых систем: моногр. / Е. В. Быкова. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 232 с. 4. Глобализация и развитие законодательства: очерки / отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. – М.: Норма, 2004. – 278 с. 5. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми: моногр. / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – Х.: Право, 2013. – 412 с. 6. Захарова М. В. Сравнительное правоведение: вопросы теории и практики: моногр. / М. В. Захарова. – М.: Проспект, 2013. – 160 с. 7. Кашанина Т. В. Структура права: моногр. / Т. В. Кашанина. – М.: Проспект, 2013. – 584 с. 8. Кузнецов В. И. Принципы суверенитета, суверенного равенства и самоопределения народов / В. И. Кузнецов // Московский журнал международного права – М.: МГИМО (Университет) / гл. ред. Ю. М. Колосов, 1991. – С. 23-35. 9. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век: моногр. / И. И. Лукашук. – М.: Спарк, 2000. – 279 с. 10. Лукашук И. И. Глобализация и право / И. И. Лукашук // Гос-во и право. – 2005. – № 12. – С. 112, 123. 11. Макуев Р. Х. Несостоятельность идеи «ограниченного» суверенитета / Р. Х. Макуев // Гос-во и право. – 2008. – № 9. – С. 21-34. 12. Марочкин С. Ю. Действие и реализация норм международного права в правовой системе Российской Федерации: моногр. / С. Ю. Марочкин. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 288 с. 13. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации: моногр. / М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 2013. – 400 с. 14. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение: учебник. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Проспект, 2011. – 784 с. 15. Марченко М. Н. Судебное правотворчество и судебское право: моногр. / М. Н. Марченко. – М.: Норма, 2007. – 512 с. 16. Нерсесянц В. С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире / В. С. Нерсесянц // Гос-во и право. – 2005. – № 5. – С. 36-53. 17. Правовая система России в условиях глобализации и региональной интеграции: теория и практика: моногр. / отв. ред. С. В. Поленина. – М.: Проспект, 2006. – 422 с. 18. Систематизация законодательства в Российской Федерации / под ред. А. С. Пиголкина. – СПб.: Юрид. центр Пресс, –2003. –265 с. 19. Стеценко С. Г. Глобалізація та право: національний вимір: моногр. / С. Г. Стеценко, Л. О. Васечко. – К.: Атіка, 2012. – 189 с. 20. Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права / Ю. А. Тихомиров // Глобализация, государство, право, XXI век: Моск. юрид. форум; по матер. выступ. – М.: Городец, 2004. – С. 182-197. 21. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: моногр. – Х.: Право, 2011. – 552 с. 22. Яковюк І. В. Співвідношення державного суверенітету і наддержавної організації влади: постановка питання / І. В. Яковюк // Організаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 бер. 2009 р.). –Х.: Вид. СГД ФО Вапнярчук Н. М., 2009. – С. 12. 23. Auby J.-B. La globalization, le droit et l'Etat. – P., 2010. – P. 95. 24. Boden J. Les six Livre de la Republique. –P. 79, 1986. 25. Brown L., Kennedy T. The Court of Justice of the European Communities. / L. Brown, T. Kennedy. – L., 2000. – P.123. 26. Caldarone R. Precedent in Operation: A Comparison of the Judicial House of Lords and the US Supreme Court // Public Law. Winter. – 2004. – P. 24. 27. International and Comparative Law Quarterly. – 2000. –Vol. 49 \$ International Encyclopedia of Laws Civil Procedure. The Hague. 2004. – Vol. II; etc.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПРАВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Хаустова М. Г.

В статье проанализировано, что для более углубленного познания права в условиях глобализационных процессов важное значение имеет выявление основных тенденций его развития. Это позволяет выяснить современное состояние права, определить общее направление его развития в будущем.

Ключевые слова: глобализация, универсализация права, унификация права, принципы права, судебный прецедент, наднациональность, регионализация, децентрализация.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LAW IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Haustova M. G.

The article substantiates that for the profound understanding of law that exists in terms of globalization, it is important to identify the main trends of its development. This allows to establish the current state of law, and also to outline the general direction of the development of law in the future.

Key words: globalization, universalization of law, unification of law, principles of law, judicial precedent, supranationalism, regionalization, decentralization.

Надійшла до редакції 09.09.2013 р.

УДК 340.13

В. Г. Клочков,
*канд. юрид. наук,
ст. радник юстиції,
прокурор відділу Головного
слідчого управління
Генпрокуратури України,
м. Київ*

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ У ЗАКОНАХ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ

У статті досліджуються проблеми визначення понять у законах і підзаконних актах України.

Ключові слова: визначення понять, закони, нормативні правові акти, точність, зрозумілість, стислість термінів.

Визначення понять у законах, рішеннях Конституційного Суду й у постановах Пленумів Верховного й Вищого госпо-

дарського суду України, постановвах і розпорядженнях уряду, методичних рекомендаціях та інших нормативних правових актах різ-